

ISLOM VA UNING TARIXIY TARAQQIYOTI

Avliyaqulov Isroil Murtazaqulovich

*DXX Chegara qo'shinlari "Yosh chegarachilar"
harbiy-akademik litseyi tarix fani bosh o'qituvchisi.*

Annotatsiya: Maqolada jahon dinlari ichida eng kenjasi bo'lgan islom dinining markaziy Osiyo xalqlari va millatlari hayotiga kirib borishi, ularning turmush tarzidan munosib o'rin olishidagi malumotlar bayon etilgan

Kalit so'zlar: Markaziy Osiyo, islom dini, islom ta'limoti, tarix, urf-odatlar, an'analar, bag'rikenglik, diniy ulamolar, xalifalik.

KIRISH

Arabiston yarim orolida VII asrda vujudga kelgan islom dini qo'shni mamlakatlarga ham tez tarqala boshladi. Islom ta'limotini targ'ibot qilishdan tashqari, uning aqidaviy va marosimchilik talablarini turli yo'llar bilan xalqlar ongiga singdirishga harakat qilindi. Bu holat xalqlar tarixida islom istilosi deb ataladi.

Islom ta'limotining qabul qilgan xalqlar, jumladan Markaziy Osiyo xalqlari hayotidagi uning ijobiy yo'nalishi shunda bo'ldiki, mahalliy xalqlarning urf-odatlarini, an'analarini bu dindagi bag'rikenglik tufayli moslashib borishga imkoniyat tug'ildi.

Bu o'z navbatida xalqlar ma'naviyatining rivojlanishiga, islom madaniyatining keng yoyilishiga olib keldi. Arabiston yarim oroli va qo'shni mamlakatlar xalqlarining yagona xalifalik davlatiga birlashtirgan islom dini bu tizimning mafkurasi sifatida qisqa vaqt davom etdi.

Turli davlatlar va xilma-xil millatlardan tashkil topgan yirik xalifalik imperiyasi tizimi ichida ijtimoiy-iqtisodiy, davlatni boshqarish, xususan diniy masalalarda diniy ulamolar, davlat arboblari o'rtasida munozaralar boshlanib, islom ta'limotining talqin qilish bilan bog'liq yo'nalishlar dastlabki yillardanoq yuzaga keldi.

Ma'lumki, jahondagi barcha yirik dinlar o'z taraqqiyotining muayyan bosqichida turli yo'nalish va oqimlarga bo'lingan. Chunki mazkur din tarqalgan xududlardagi ijtimoiy-iqtisodiy va siësiy kurashning kuchayishi muayyan dinga e'tiqod qiluvchi turli xalqlarning ijtimoiy manfaatlari va madaniy darajalari turlichaligidadir.

Islomda ham uning tarixiy taraqqiyotida bunday bo'linishlar bo'lgan. VII asrning ikkinchi yarmidaëq dastavval xorijiyalar (Al-xavorij, xaraja-dindand chiqmoq mazmunida) yo'nalishi shakllangan, so'ngra yana ikki yirik oqim-sunniylik va shialikka ajralgan.

YUzaki qaraganda, islomga e'tiqod qiluvchilar orasidagi ixtilof faqat diniy masalalar tufayli tug'ilganidek tuyuldi. Aslida esa bunday emas. Tarixdan ma'lumki,

islomning shakllanishi, mustaqil dinga aylanish davri uzluksiz davom etgan jangu jadallar bilan o'tgan.

Zero, Payg'ambar (s.a.v.) Muhammad davridan boshlab Ali davriga (661 yilga) qadar va undan so'ng islom Arabistondan tortib, SHimolda Ozarbayjonga, SHarqda Movarounnahr qadar, Janubda Arab dengiziga, g'arbda esa Tripolitaniyaga qadar yoyilgan.

Arab istilochilari Movarounnahr (arablar O'rta Osiyoni shunday atama bilan «daryo ortidagi erlar» deb ataganlar)ni bosib olishni VII asrning 70-yillardan boshlab faqat VIII asrning boshlariga kelganlagina to'liq tugallashga muvaffaq bo'lganlar. CHunki, mahalliy xalqlar arab istilochilariga qattiq qarshilik ko'rsatganlar.

Bu jarayonni tasdiqlovchi Muqanna, Sumbad, Mug, Divashti boshchiligidagi yirik xalq qo'zg'olonlari tarixdan ma'lum. Boshqa mamlakat va xalqlar ha'etiga islomni kiritish va bosqinchilarga qarshi qo'zg'olonlar keyingi asrlarda ham davom etgan.

Islom IX-X asrlarda Tatariston, X-XII asrlarda Boshqirdistonga kiritilgan; Qozog'iston va Qirg'izistonda esa bu jarayon XIX asrda ham davom etgan. Dinning bunday keng miqyosda yoyilishida ishontirish, ma'rifat, targ'ibot yo'llari asosiy omillardan bo'lgan.

Markaziy Osiyo xalqlari hayotiga islom yo'nalishlarini (asosan sunniylik) targ'ibot yoki arab istilosi orqali kiritilishi bilan bir vaqtda islom madaniyati, ma'naviyatini mahalliy xalqlar o'rtasida keng yoyilishi kuzatiladi.

Bu xududda sunniylikning hanafiya mazhabi qonun-qoidalarini mahalliy xalqlar hayotiga singdirish sunniylikning boshqa mazhablarga nisbatan tezroq amalga oshdi.

Imom A'zam asos solgan hanafiya mazhabi boshqa mazhablarga nisbatan, birinchidan, diniy bag'rikenglik (ya'ni boshqa mavjud dinlar va ularning urf-odatlarini ham davom etish imkoniyati); ikkinchidan, mo'tadil mazhabligi (ya'ni mahalliy xalqlar, millatlarning xususiyatlariga mos kelishi, uning talablarini oddiy odamlarga mos kelishi); uchinchidan, bu mazhabga e'tiqod qiluvchilarning ortib borishi va hozirgi vaqtda musulmonlarning ko'pchiligi hanafiya mazhabiga e'tiqod qilishi bilan ajralib turadi.

Islom evolyusiyasida vujudga kelgan yo'nalishlarning muhim jihatlaridan biri xalqlar ma'naviyatini shakllantirishga yo'naltirgan qonun-qoidalar va diniy e'tiqod talablaridir.

Islom dinini qabul qilgan har bir musulmon uchun diniy marosimchilik talablarini bajarishdan tashqari hayotda halol, pok, vijdonli bo'lish, xalol va xaromning farqiga borish, boshqalarning mulkiga ko'z olaytirmaslik; oila qurish bilan o'z farzandlarini islom ta'limoti, talabi ruhida tarbiyalash, halol mehnat qilish bilan kun kechirish kabi axloqiy normalar mujassam bo'lishi talab qilinadi.

SHuningdek, bu ta'limotda davlat, jamiyat ota-ona, vatanga muhabbat insonparvarlik, adolat, halolik mezonlari xalqlar ma'naviyati shakllanishining asosini

tashkil qilgan. Bunday da'vatlar islom evolyusiyasining qaysi davrida bo'lmasin o'zining tarbiyaviy ahamiyatini yo'qotmagan aksincha islom diniga e'tiqod qilganlar ma'naviyatini shakllantirishga o'z hissasini qo'shib kelgan.

Uning bu jihati, hozirgi fuqarolik jamiyat shakllantirilayotgan mamlakatimizda, jamiyatda ma'naviy-axloqiy muhitni sog'lomlashtirishga qo'shayotgan hissasi ijobiy baholanib muhim tarbiyaviy-axloqiy ahamiyat kasb etmoqda.

Jahon dinlari ichida eng kenjasi bo'lgan islom dini tez orada juda ko'p xalqlar va millatlar hayotiga kirib borib, ularning turmush tarzidan munosib o'rin olishidan tashqari ko'pgina sharqdagi davlatlarning boshqarish mafkurasiga aylandi. VIII-IX asrlarda islom evolyusiyasida turli yo'nalishlar, mazhablar vujudga kelishiga qaramay islom ta'limoti (uning asosiy manbalari Qur'oni karim va hadisi sharif)ga kishilarning hayotida, xususan ularning ma'naviy-axloqiy dunyoqarashlarining shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A Alloh qalbimizda, yuragimizda.-T.: O'zbekiston, 1999.
2. Mo'minov A. va boshq. Dinshunoslik.-T.: «Mehnat», 2004.
3. Azimov A. Islom va hozirgi zamon.-T.: 1992.
4. Ислам: Энциклопедический словарь.-М.: 1991.
5. Отамуродов С., Хусанов С., Раматов Ж. Маънавият асослари.-Т.: 2002.